

**P R Z E G L Ą D Z A C H O D N I O P O M O R S K I
R O C Z N I K X X X I I I (L X I I) R O K 2 0 1 8 Z E S Z Y T 4**

AGNIESZKA BORYSOWSKA

Książnica Pomorska

e-mail: a.borysowska@ksiaznica.szczecin.pl

**O P R A W A L I T E R A C K A J U B I L E U S Z U S T U L E C I A R E F O R M A C J I
W K S I Ę S T W I E S Z C Z E C I Ń S K I M**

Słowa kluczowe: jubileusz reformacji; twórczość okolicznościowa; poezja niemiecko-łacińska; Filip II; księstwo szczecińskie

Keywords: anniversary of the Reformation, occasional artistic output, Latin-German poetry, Philip (Philipp) II, Duchy of Pomerania-Stettin/Szczecin (German: *das Herzogtum Pommern-Stettin*)

Jubileusz stulecia reformacji w 1617 roku przypadł w księstwie szczecińskim na czas rządów Filipa II (1573–1618). Władca wystosował specjalne zarządzenie¹, noszące datę 22 września 1617 roku, w którym nakreślił program obchodów tej rocznicy w swoim państwie. Zgodnie z jego literą, jubileusz miał być świętowany przede wszystkim w wymiarze religijnym. Wolą księcia było, by 26 października pastory ogłosili z ambon kościołów we wszystkich miejscowościach w księstwie zapowiedź obchodów, w ramach których wierni mieli uczestniczyć w nabożeństwach i wysłuchać okolicznościowych kazań. Samo świętowanie miało się rozpocząć w czwartkowy wieczór 30 października uroczystą Pamiątką Wieczerzy Pańskiej. 31 października, a więc dokładnie w rocznicę dnia, w którym – jak

---

¹ *Unsere von Gottes gnaden Philipsen, Hertzogen zu Stettin Pommern, der Cassuben un[d] Wenden (...) Bevehl unnd Ordnung, welcher gestalt in unsern Fürstenthümen unnd Landen, das Christliche Evangelische Jubilaeum sol gehalten, unnd begangen werden, Alten Stettin 1617.*

czytamy w zarządzeniu (i zgodnie z utrwaloną legendą) – „przed stu laty Doktor Marcin Luter przybił publicznie w Wittenberdze swe pierwsze wystąpienie przeciw kramarstwu odpustowemu mnicha Johanna Tetzla”², uroczyste nabożeństwa miały zostać odprawione przed i po południu. Scenariusz ten miał także obowiązywać przez dwa kolejne dni, to jest 1 i 2 listopada. Podczas zgromadzeń wiernych w czasie dwóch pierwszych świątecznych dni należało wykorzystać wskazane przez zarządzenie czytania biblijne (czytanie 2 listopada, a więc w niedzielę, miało pozostać zgodne ze zwyczajem): 31 października miał to być fragment *Ewangelii św. Łukasza* (Łk 10, 17–22) oraz *Drugiego Listu św. Pawła do Tesaloniczan* (2 Tes 2, 1–12), a 1 listopada – inny fragment *Ewangelii św. Łukasza* (Łk 11, 49–54) i wyimek z *Pierwszego Listu św. Pawła do Tymoteusza* (1 Tm 4, 1–5). Wokół wskazanych lekcji miały być osnute okolicznościowe kazania. Zarządzenie wylicza także konkretne psalmy, które miały stanowić oprawę muzyczną uroczystych nabożeństw.

Jak się okazuje, te bardzo szczegółowe zalecenia nie wyczerpywały jednak w pełni planów księcia związanych z obchodami rocznicy wystąpienia Lutra. Lektura tego samego zarządzenia ujawnia bowiem, że życzeniem księcia było ponadto, aby uroczystości jubileuszowe przybrały charakter spotkań literackich. Zobowiązał on kadrę Pedagogium Książęcego w Szczecinie do przygotowania okolicznościowych utworów, które miały zostać publicznie odtworzone „z towarzyszeniem dobrej muzyki wokalne i instrumentalnej”³ w kolejnych dniach po uroczystościach religijnych. W poniedziałek, 3 listopada, za program owych literackich obchodów święta odpowiedzialny miał być rektor szkoły, natomiast następnego dnia – konrektor i subrektor. Zalecenie przygotowania okolicznościowych tekstów poetyckich lub prozatorskich skierowano w zarządzeniu również do nauczycieli innych szkół, a także do tych wszystkich w poszczególnych miejscowościach księstwa, którzy na tyle swobodnie władali piórem, że mogliby się tego podjąć.

Wspomniane zarządzenie ukazało się drukiem jako samoistna publikacja, jednak można się na nie natknąć także w pracy *Feyrliche Begängnus des*

---

² Tamże, k. A₃r: „als an welchem Tage vor ein hundert Jahren der theure Man Gottes D. Martinus Lutherus seliger seine erste disputation, wieder des Gottlosen Münches Johan Tetzels Ablatzkram zu Wittenberg öffendlich angeschlagen”.

³ Tamże, k. A₄v: „neben einer guten Vocal und Instrumental Musica”.

*Hochpreißlichen Ersten Evangelischen JubelJahres*⁴ (Alten Stettin 1617). Zalecenia księcia Filipa II, opatrzone adnotacją, że zostały „wysłane do wszystkich prepozytów w całym kraju i rozdane wszystkim miastom i wioskom”⁵, stanowią pierwszy zamieszczony tam tekst. *Feyrliche Begängnus...* jest dla nas obecnie jednym z podstawowych źródeł ukazujących literacką oprawę jubileuszu stulecia reformacji w księstwie szczecińskim. Dzięki tej właśnie publikacji wiemy bowiem, jaka była odpowiedź poddanych na książęce dyrektywy.

Na wstępnych kartach tego druku zamieszczono wykaz (katalog) utworów napisanych na obchody jubileuszu wraz z wyjaśnieniem okoliczności ich wygłoszenia, natomiast dalsze karty wypełniają pełne teksty dzieł wymienionych w spisie. Druk jest dość obszerny, gdyż liczy 192 strony. Prawie połowę jego objętości zajmują trzy okolicznościowe kazania Daniela Cramera (1568–1637), z których dwa pierwsze zbudowane zostały w nawiązaniu do wyimków Ewangelii według św. Łukasza, narzuconych przez zarządzenie książęce. Ów uczony, doktor historii, pastor kościoła Mariackiego w Szczecinie, wykładowca na uniwersytecie w Wittenberdze i w szczecińskim Pedagogium, od końca lat 90. XVI wieku kaznodzieja książęcy, był w roku jubileuszowym, jeśli można użyć takiego określenia, pierwszym teologiem protestanckim księstwa szczecińskiego, bowiem od 1613 roku pełnił obowiązki generalnego superintendenta w Szczecinie. Jego kazania, wygłoszone w kościele Mariackim w pierwszych trzech dniach jubileuszu (31.10.–2.11.), odpowiadały na książęce polecenie uczczenia rocznicy reformacji jako święta religijnego.

Ponadto Cramer opracował także okolicznościowy utwór literacki – jubileuszowy emblemat⁶, a więc modną w owym czasie kompozycję literacko-obrazową, na którą składały się: inskrypcja (inaczej sentencja, zazwyczaj ograniczona do kilku słów), obraz, zwany z łacińska *imago* (rycina przedstawiająca różne wyobrażenia), i subskrypcja, która była zazwyczaj utworem wierszowanym (najczęściej epigramatem), wyjaśniającym i rozwijającym sens obrazu i jego związki z inskrypcją. Łacińska sentencja emblematu Cramera głosi „W końcu triumfuje

⁴ *Feyrliche Begängnus des Hochpreißlichen Ersten Evangelischen JubelJahres/ wie dasselbe Auff (...) Philippi II. Hertzogen zu Stettin Pommern (...) gnedigen Befehl und Christliche Anordnung/ in J. F. G. HauptStadt zu Alten Stettin (wie dann auch (...) im gantzen Lande) gehalten worden...*, Alten Stettin 1617.

⁵ Ibidem, k. A₂r: „welches an alle Praepositos im gantzen Land ausgeschickt und in alle Städte und Dörffer vertheilet worden”.

⁶ Tytuł utworu: *Emblema in iubilaeum evangelicum primum. Tandem triumphat veritas*; zob. *Feyrliche Begängnus...*, k. B₂–B₃.

prawda” (*Tandem triumphat veritas*). Część obrazowa utworu, rozwijająca treść owej inskrypcji, ukazuje postać wznoszącą miecz i tarczę, z promienistą aureolą nad głową. Stoi ona na olbrzymiej księdze, która z kolei przyciska do ziemi cielsko wielkiego zwierzęcia. W bocznej części ryciny widać jeszcze umykającą postać w mnisim habicie – z przebitego koszyka, który niesie na plecach, sypią się pieniądze. Wyjaśnienie sensu ryciny przynoszą zamieszczone pod nią łacińskie i niemieckie wiersze. Dowiadujemy się z nich, że przedstawiona w centralnej części postać to Prawda (Alethia), która za pomocą miecza, światła, grzmotu i Pisma Św. rozprawia się z „lwem-papieżem” (*Pap-leo; leo Papa*) i z kramarzem odpustów Johannem Tetzlem. Jest więc owa Prawda uosobieniem doktryny luterńskiej, która zdołała pokonać symbolicznie ukazane na rycinie (pod postacią lwa-papieża i Tetzla) nieprawości i wypaczenia Kościoła katolickiego.

Emblemat Cramera wydrukowany w *Feyrliche Begängnus...* wyszedł także jako odrębny druk jednokartkowy⁷. Różni się on tak szczegółami *imago*, która dla potrzeb obu publikacji została opracowana osobno, jak i brzmieniem warstwy słownej – w tej wersji ma mniej tekstu łacińskiego – sens całości w obydwu ujęciach jest jednak tożsamy.

Warto nadmienić, że znamy jeszcze jeden druk⁸ zawierający okolicznościowy emblemat jubileuszowy wydany w Szczecinie, ale jest to utwór anonimowy. Na rycinie tego emblematu rozpoznajemy opisanego przez Cramera „lwa-papieża”, umykającego w popłochu Johanna Tetzla oraz atrybuty walki z nimi – światło i Pismo Św. Postacią walczącą jest tu jednak sam Luter, przyobleczony w mnisi habit. Ciekawostką jest to, że druczek ten jest niemal identyczny z jednokartkową publikacją wydaną w tym samym roku w Lipsku⁹. Trudno orzec, który z tych utworów stanowił inspirację dla drugiego, powielenie druku w dwóch różnych ośrodkach wydawniczych przekonuje jednak o potencjalnej zyskowności takiego przedsięwzięcia dla wydawców, a co za tym idzie – o popularności tego typu publikacji wśród odbiorców.

⁷ D. Cramer, *Emblema auff das erste evangelische JubelJahr. Tandem triumphat veritas*, Alten Stettin 1617.

⁸ *Entlauffener Ablass-Kramer unnd Helleuchtendes Evangelisches Licht von Herren Martino Luthern im 1517. Jahr in der Finsternuß des Babstums auß Gottes Worth angezündet und in dieser Figur im ersten Jubel-Jahr vorgebildet*, Alten Stettin 1617.

⁹ *Entlauffener AblassKramer und Helleuchtendes Evangelisches Liecht von Herrn Martino Luthern im 1517. Jahr in der Finsterniß des Bapsthums aus Gottes Wort angezündet und in einer Figur im ersten JubelJahr vorgebildet [et]c.: Im Jahr: IVbILate anIMIs gratis, IVbILate Deo*, Leipzig 1617.

Ciężar przygotowania programu literackich obchodów jubileuszu spoczął na polecenie księcia Filipa II w największym stopniu na kadrze Pedagogium Książęcego. O szczegółach tych uroczystości dowiadujemy się m.in. z zawiadomienia „dla młodzieży studiującej w Pedagogium Książęcym w Szczecinie” (*Studiosae iuventuti in Ducali Paedagogio Stetinensi*), napisanego po łacinie przez rektora szkoły Christopha Hunichiusa (zm. 1623), które 30 października zostało zamieszczone w Pedagogium i na drzwiach kościoła Mariackiego¹⁰. W zawiadomieniu rektor zapowiada, że w ramach obchodów jubileuszu w poniedziałek, 3 listopada, zostanie uroczysto wygłoszony utwór literacki, który przygotował on sam, natomiast kolejnego dnia – prace konrektora Heinricha Kielmanna (1581–1649) i subrektora Caspara Kholła. Zakończeniem obchodów miało zaś być, przewidziane na środe, wystąpienie Philippa Horsta (1584–1664), który nie był wprawdzie członkiem grona pedagogicznego, ale został opisany jako osoba sprzyjająca szkole. Zgodnie z zaleceniem księcia, powtórzonym także w *Feyrliche Begängnus...*, recytacjom w Pedagogium miała towarzyszyć „dobra muzyka” (*schönen Musick*)¹¹.

Z przywoływanego już druku relacjonującego obchody jubileuszu w Szczecinie wiadomo, że rektor Hunichius przygotował na dzień swojego wystąpienia *Carmen elegiacum*¹² – długą, liczącą 218 wersów, pieśń łacińską, która została napisana, jak podpowiada nazwa, dystychem elegijnym. W pierwszych wersach autor nawiązuje do zarządzenia książęcego, które nakazało ludowi pomorskiemu wznosić radosne okrzyki (w. 1–2: *Iubila dum passim, templis mandate Philippo | Principe cantavit, gens Pomerana, suis*) w rocznicę wystąpienia Lutra. W obchody te, jak czytamy dalej, wypada się włączyć także kadrze Pedagogium Książęcego (w. 7–8: *Nos quoque Gymnasii penes est quos cura Ducalis | hoc merito studium nunc pietatis habet*). Przypominając dokonania Lutra, który wystąpił przeciw papieżowi i kramarstwu odpustowemu, w zakończeniu wiersza powraca Hunichius do osoby księcia. Nazywa go tu podporą dynastii i składa życzenia dobrego zdrowia (w. 215–216: *Inprimis Christo vivat rebusque Philippus | Pomeriae, stripis magna columna suae*).

¹⁰ Zob. *Feyrliche Begängnus...*, k. Q₁–Q₃.

¹¹ Tamże, k. A₂v (pkt X, XI, XIII).

¹² Tak nazwana w wykazie wygłoszonych tekstów, zob. tamże, k. A₂v (pkt X); pełen tekst pieśni: k. Q₄–R₄r.

Konrektor szkoły Heinrich Kielmann, który przygotował utwór na kolejny dzień obchodów, był w Pedagogium Książęcym nauczycielem poetyki i greki. Wiedeńczyk z pochodzenia, poeta uwieczony (*poeta laureatus*), żył w Szczecinie od 1612 roku. Na jubileusz napisał obszernie (273 w.) *Carmen Gr[ecum] Heroicum de Heroe Luthero eiusque factis Heroicis*. Pod określeniem *carmen heroicum* kryje się tzw. pieśń bohatera, czyli poemat napisany heksametrem. Pierwotnie, na co wskazuje tytuł, utwór został napisany po grecku, prawdopodobnie jednak dla uprzyświeśnienia tekstu swojego poematu słuchaczom Kielmann opracował także wersję łacińską, przetłumaczoną, jak sam pisze, „wers do wersu” (*de versu ad versum*)¹³. Obydwie wersje językowe zostały zamieszczone w *Feyrliche Begängnus...* naprzemiennie¹⁴. Tytuł objaśnia, że głównym bohaterem poematu uczynił Kielmann Lutra i jego dokonania reformacyjne. W końcówce utworu i on nawiązuje jednak do inspirującej roli księcia Filipa (w. 265–266):

*Proxima debetur tibi gratia, Celse Philippe,
Care Pater, sacra qui fecisti haec otia nobis.*

[Tobie należą się ostatnie podziękowania, Wspaniałomyślny Filipie,
Drogi Ojcze, który wymyśliłeś dla nas te pobożne zajęcia].

Warto zatrzymać się jeszcze na chwilę przy nazwisku Kielmanna, gdyż był on także autorem napisanej w roku jubileuszowym komedii w języku niemieckim, osnutej wokół procederu handlu odpustami, praktykowanego przez Johanna Tetzela. Od nazwiska tego antagonisty Lutra urobiony jest tytuł dramatu – *Tetzelocramia*¹⁵. Utwór został wydany najpierw w Szczecinie (1617), a potem jeszcze dwukrotnie w Wittenberdze (w 1617 i 1618). W *Feyrliche Begängnus...* nie ma wzmianki na temat tej sztuki i okoliczności jej wystawienia¹⁶. W samych drukach nie ma także informacji na temat inscenizacji utworu. Być może jednak i ta komedia uświetniła listopadowe obchody jubileuszowe zorganizowane w Pedagogium.

¹³ Pełen tytuł części łacińskiej: *Sensus Graeci huius carminis Latino carmine de versu ad versum expressus*.

¹⁴ Zob. *Feyrliche Begängnus...*, k. R₄v–V₁r.

¹⁵ H. Kielmann, *Tetzelocramia. Das ist eine Lustige Comoedie von Johan Tetzels Ablaß Kram...*, Alten Stettin 1617.

¹⁶ Analizę problemu inscenizacji tej sztuki przedstawił szerzej Ch. Schmidt, *Der Geküsste Papst. Ritual- und Zeremoniellparodien in Heinrich Kielmanns Tetzelocramia zum Reformationsjubiläum 1617 in Stettin*, w: *Reformatio Baltica. Kulturwirkungen der Reformation in den Metropolen des Ostseeraums*, red. J.A. Steiger, Berlin–Boston 2017 (= Metropolis, 2), s. 477.

Naprowadza na to wzmianka, zamieszczona w publikacji *Curieuser Geschichts-Calender...* (Stettin 1700), gdzie pod datą 31 października 1617 roku wspomina się o fetowaniu jubileuszu m.in. „mowami i komediami”¹⁷.

Tetzelocramia rozpisana została na pięć aktów. Osobami dramatu ustanowił Kielmann Religię (*Religio*) i jej córkę Prawdę (*Veritas*), a także Johanna Tetzla, Belzebuba, archanioła Michała, Martina Lutra, Johannes Bugenhagena i kilka pomniejszych postaci. Utwór kończy się przepędzeniem Tetzla do piekła i triumfem Religii, po wyzwoleniu jej córki Prawdy, w czym pomagają Luter i Bugenhagen, wspierani przez archanioła Michała. Utwór jest wysoko oceniany przez literaturoznawców, uznaje się go wręcz za jeden z najciekawszych dramatów podejmujących tematykę reformacji¹⁸.

Wracając do przebiegu obchodów jubileuszowych w Pedagogium Książęcym – we wtorek, 4 listopada 1617 r., po pieśni Kielmanna została publicznie wygłoszona łacińska mowa magistra Caspara Kholla, profesora filozofii i subrektora szkoły. Nosiła tytuł *Dissertatiuncula de Malo Tezeliano-Papistico et Bono Lutherano-Evangelico*¹⁹. Była to rozprawka ukazująca etyczne zyski z reformacji (tytułowe „dobro luterancko-ewangelickie”) na tle wcześniejszych nieprawidłowości w Kościele („zło tezelińsko-papieskie”). Opracowanie to można zaliczyć do tzw. kwestii szkolnych, a więc do praktykowanej ówczasie przez kadrę pedagogiczną formy pracy naukowej. Pisano je najczęściej po łacinie, na tematy z zakresu teologii lub filozofii, a ich objętość nie przekraczała zwykle kilkunastu stron. Kholm, który nie był poetą, zaproponował gatunek, który był mu bliższy i z którym stykał się na co dzień. Odnosi się do tego w pierwszych zdaniach swojej mowy, pisząc, że skoro jego koledzy profesorowie przygotowali utwory w mowie wiązanej, on sam może sobie pozwolić na „swobodniejszy” – a więc nieskrępowany metrum – styl. Nie przeszkodziło mu to jednak wkomponować w swoją rozprawkę obszernego cytatu z *Eneidy* Wergiliusza (VI, 734–754). Erudycyjność wywodu podkreślają także dość liczne wtręty greckie.

---

¹⁷ *Curieuser Geschichts-Calender, Darinnen alles, was sich in Vor- und Hinter-Pommern von Ao. 1600. biss 1699 (...) begeben, kürztlich erzehlet wird*, Stettin 1700, s. 21–22: „31 Oct. 1617: Ist das erste Evangelische Jubel-Jahrs-Fest drey Tage lang in Pommern celebriret, wohey einige Gedachtnitz-Pfennige gemüntzet auch allerhand Orationes und Comedien gehalten worden”.

¹⁸ J.L. Flood, *Poets laureate in the Holy Roman Empire: a bio-bibliographical handbook*, Berlin 2006, s. 990.

¹⁹ Zob. *Feyrlische Begängnus...*, k. V₁v–X₂.

5 listopada, na zakończenie literackich obchodów jubileuszu, wysłuchano *Carmen heroicum*²⁰ magistra Filipa Horsta. Autor był absolwentem szczecińskiego Pedagogium Książęcego, znawcą retoryki i filozofii. Od roku 1610 był także przez jakiś czas prywatnym nauczycielem dzieci bogatego szlachcica pomorskiego Ottona von Rammina. Później jego kariera rozwijała się na uniwersytetach we Frankfurcie i przede wszystkim w Jenie, gdzie dostąpił nawet godności rektora.

Swój utwór rozpoczął chronostychem, a dalej naszpikował tyloma odwołaniami do Pisma Św. (odesłania do lekcji biblijnych zamieszczono na marginesie i na dole poszczególnych stron tekstu), że właściwą kwalifikacją gatunkową dla niego wydaje się być *epyllion*. Bez wątplenia jest to bowiem przykład poematu w rodzaju *poesis doctae* (poezja uczona), tyle że jego erudycyjność nie przejawia się w czerpaniu z mitologicznego repozytorium pogańskiego antyku, a z dziedzictwa chrześcijańskiego. Po długim wywodzie, pełnym odwołań do Biblii, pism świętych i hierarchów Kościoła, w zakończeniu utworu przedstawia Horst sumarycznie główne założenia reformy wyznania:

Nulla salus tenebris, lucem nos poscimus omnes.
Nulla salus Papae, Christum nos poscimus omnes.
Nulla salus Missae, Sacra dogmata poscimus omnes.
Nulla salus Nummo, Fidei vim poscimus omnes.

[Żadnego ratunku dla ciemności, wszyscy domagamy się światła.
 Żadnego ratunku dla papieża, wszyscy domagamy się Chrystusa.
 Żadnego ratunku dla mszy, wszyscy domagamy się świętych dogmatów.
 Żadnego ratunku dla pieniądza, wszyscy domagamy się siły wiary].

Co ciekawe, ten sam wiersz został wydany także jako odrębny druk pod tytułem *Carmen seculare*²¹. Wybór takiego tytułu z pewnością miał dodatkowo podkreślić uczoność autora – jest to wszak nawiązanie do tak właśnie nazwanej pieśni jubileuszowej Horacego. Gest jest jednak całkowicie zewnętrzny, gdyż, poza wspólnym tytułem i jubileuszowymi okolicznościami powstania, nie ma innych podobieństw między tymi utworami.

²⁰ Taka forma tytułu pojawia się w katalogu utworów jubileuszowych w *Feyrliche Begän-gnus...*, k. A₂v; pełen tekst pieśni na k. X₃r–Z₄.

²¹ P. Horst, *Carmen seculare in festivitate Iubilea Evangelica Christiana: post Christum natum Anno M.DC.XVII. exeunte, post Lucem Evangelicam ex plus quam Cimmericis Antichristianismi tenebris B. Lutheri opera feliciter emergentem Centenario expleto*, Sediti 1617.

W druku-relacji z obchodów jubileuszu znalazł się także tekst innej pieśni nazwanej na wzór horacjański. Jest to *Carmen seculare*²² Philippa Pitzana, pastora z Widuchowej. To również poemat okolicznościowy napisany po łacinie, heksametrem, zadedykowany księciu Filipowi II. Interesujące jest w nim zwłaszcza zakończenie, w którym – po wychwaleniu i wzniesieniu modlitw o pomyślność księcia – autor składa pokłon innym potencjalnym piewcom zasług Lutra (w. 260–261):

*Caetera Cramerides et caetera Reutzia Peitho
Chemnitiusque lepos Winteria suadaque dicat.*

[Resztę Cramerydzi, resztę wymowność Reutziusowa
I Chemnitiusowy powab i słodycz Winterowa niech wypowie].

Pod „Cramerydami” rozumieć należy przedstawicieli pastorskiego rodu Cramerów, na czele z najważniejszym w owym czasie jego przedstawicielem – Danielem, o którym była już mowa. Kolejno użyte przymiotniki utworzono natomiast od nazwisk innych przedstawicieli pomorskich elit tamtych czasów. David Reutzius (1576–1634) był teologiem, pełniącym w przeszłości obowiązki nadwornego kaznodziei księcia Bogusława XIII (1544–1606), a od roku 1618 – generalnego superintendenta księstwa szczecińskiego. Martin Chemnitz (1561–1627), doktor filozofii i prawnik, sprawował służbę na dworze Bogusława XIII, a potem jego następcy – Filipa II. Valentin Jurga von Winther (1578–1623), również prawnik i dyplomata książęcy, był nadto historykiem pracującym nad opisem Pomorza. Przywołując te nazwiska w ostatnich wersach swojego utworu, Pitzan wskazuje nie tylko wymowniejsze, tęższe pióra, ale przede wszystkim osobowości, z których zdaniem liczyli się ówczesni Pomorzanie i od których oczekiwali wypowiedzi na tematy ważne dla całej społeczności księstwa.

Ostatnim utworem jubileuszowym opublikowanym w *Feyrliche Begängnus...* jest skomponowany przez Gregoriusa Frideborna (Friedeborna) utwór *Epigramma in praesens festum iubilaeum*²³. Frideborn podpisuje się pod nim jako poeta uwieńczony, a także *notarius publicus*. Być może jest on tożsamy z tym

---

²² P. Pitzan, *Carmen seculare quo Illustrissimo Celsissimo ac Literatissimo Principi ac Domino, Dn. Philippo II (...) primam ecclesiarum Evangelicarum festivitatem Iubilaeam indicenti et celebranti Prid[ie] Kal[endas] Novembr[es] Anno MDCXVII ex humillima animi devotione*, zob. *Feyrliche Begängnus...*, k. Aa₁–Bb_{1r}.

²³ Zob. *Feyrliche Begängnus...*, k. Bb_{1v}–Bb₂.

Fridebornem, który w druczku funeralnym²⁴ dla księcia Barnima XII (1549–1603) przedstawił się jako *civis Stargardiensis* (obywatel Stargardu), a w innym utworze²⁵, z 1617 roku, jako *Scholae Gartzensis Rector* (rektor szkoły w Gartzu).

Swój epigramat rozpoczyna Frideborn wezwaniem do Chrystusa, a dalej, tak jak inni autorzy, przypomina rolę Lutra dla pokonania papizmu, przywołuje postać Tetzla, składa też ukłon Filipowi II, który zarządził obchody jubileuszu. Wiersz Frideborna liczy 66 wersów, a jego metrum jest heksametr – nie jest to więc typowy przykład epigramatu, gdyż tej nazwy używano dla określenia krótkich (niekiedy zaledwie dwuwersowych) utworów, które w łacińskiej wersji językowej komponowano najczęściej dystychem elegijnym. Być może autor czuł się uprawniony do zakwalifikowania wiersza jako epigramatu ze względu na zakończenie, w którym osiągnął efekt zaskoczenia, kiedy wracając w ostatnich wersach do zasług Lutra i do kwestii właściwego wynagrodzenia Ojca Reformacji, użył niezwykłych przenośni. W myśl zaś teoretycznych zasad tego gatunku to właśnie w zakończeniu powinna pojawić się dowcipna lub zaskakująca puenta. Oto ostatnie wersy utworu (60–66):

(...) *Tu Relligionis et Arae*
Castae instaurator, Luthere, es in omnibus oris,
Flammae Evangelicae quas fulgura pervasere.
Hinc tibi nunc ferimus grates: tibi munera laudum,
Quod solvisti Italae perplexa aenigmata Sphyngis,
Solvimus orantes, ut summi Rector olympi,
Pro tantis meritis tibi donet praemia digna.

[(...) Ty, jako odnowiciel religii
i czystego ołtarza, Lutrze, jesteś na ustach wszystkich,
których przekonał blask ewangelickiego ognia.
Dlatego zanosimy ci teraz dziękczynienie: tobie należą się pochwały,
jako że rozwiązałeś zawikłane zagadki włoskiego Sfinksa,
oswobodziliśmy modlących się, oby Przełożony najwyższego Olimpu,
wynagrodził ci odpowiednio tak wielkie zasługi].

²⁴ G. Frideborn, *Inus Plorans seu Carmen exequiale in solennem funerationem (...) Principis ac Domini, Dn. Barnimi (...) eius nominis XI. Ducis Stetini, Pomeraniae (...) Principis ac Domini sui olim clementissimi (...), [Stettin 1603].*

²⁵ G. Frideborn, *Natalis XLV. Illustrissimi Principis ac Domini. Dn. Philippi II. Ducis Stetini Pomeranorum Cassubiorum et Vandalorum, Principis Rugiae (...) etc. celebratus Votis Aulicorum et Subditorum (...), Sedini 1617, k. E,r.*

Warto dodać, że nawiązania mitologiczne, które pojawiają się w tych wersach są tyleż nieoczekiwane, co niepokojące. „Rector Olympi” jako określenie Stwórcy brzmi interesująco, wywołuje jednak nieodzowne skojarzenia z Zeusem i podległą mu siedzibą wielu bóstw. Z kolei „Itala Sphinx”, pod którym trzeba chyba rozumieć papieża lub może całą skomplikowaną organizację Kościoła, przywołuje przed oczy postać Edypa, który wprawdzie wyzwolił Teby od potwora, sam jednak był przecież naznaczony okrutnym i nieubłagany losem.

Znamy jeszcze jeden okolicznościowy utwór jubileuszowy stworzony przez pedagoga, a więc realizujący wezwanie księcia Filipa II do tego, by i w innych szkołach (oprócz Pedagogium) także urządzić recytacje. Jest to poemat heksametryczny zatytułowany *Cygnodracomachia*²⁶, którego autorem był magister Caspar Paffius, konrektor szkoły miejskiej w Szczecinie. Jak nietrudno się domyślić, tytułowy smok (*draco*) jest tu upostaciowieniem zła „papizmu”, zaś łabędź (*cygnus*) – szlachetnym symbolem doktryny luterńskiej. Utwór nie został odnotowany w *Feyrliche Begängnus...*, nie ma jednak wątpliwości co do tego, że powstał na okoliczność obchodów stulecia reformacji, gdyż zostało to zapisane na jego karcie tytułowej. Dodatkowo podano tu też informację o tym, że poemat został publicznie odtworzony w szkole miejskiej 7 listopada o godzinie 9 rano.

Ciekawostką tej publikacji jest wydrukowany w niej „pomnik stulecia” (*ara secularis*), na którym upamiętniono nazwiska wszystkich urzędników miejskich Szczecina, działających w 1617 roku. U podstawy monumentu zamieszczono zaś apel do „tych, którzy będą żyć w 1717 r. w tym regionie, mieście, szkole” (*vos, quicumque anno 1717 in hac regione, urbe, schola, vivetis*), kiedy przypadać będzie kolejna rocznica reformacji. Paffius pisał:

O ile będziecie dobrymi ludźmi obejdziecie drugi jubileusz luterński równie pobożnie i uroczyście, wzniesiecie kolejny pomnik, dołączycie do tego naszego oraz rozciągniecie w ten sposób pamięć o tej sprawie na trzecie już stulecie²⁷.

Przedstawione utwory okolicznościowe – liczne, różnorodne i uroczyście wygłoszone – stanowiły bogatą oprawę literacką obchodów rocznicy stulecia

---

²⁶ *Cygnodracomachia, Hoc est, Pugna Cygnietdraconis, In Festivitate anni Jubilaej Evangelico-Lutherani primi, Carmine heroico conscripta, & in schola Stetinensi senatoria, coram frequenti Doctorum virorum consensu habita a M. Casparo Paffio, scholae ejusdem Conrectore, Anno (...) M DC XVII. die 7. Novemb[is] [...], Stetini [1617].*

²⁷ Tamże, k. A₂v: „si boni viri estis, iubilaeum Luhteranum sacundum, similis pietate et laetitia celebrate, novam aram extruite, huic nostrae adiungite et sic huius rei memoriam ad tertium usque seculum propagate”.

reformacji, zarządzonych przez księcia Filipa II. Nie podlega bowiem wątpliwości, że to pomysł księcia-humanisty na literackie uczenie święta zmusił do aktywności twórczej pedagogów szkoły książęcej oraz innych szkół działających w księstwie, a także autorów niezwiązanych na co dzień z edukacją (jak pastor z Widuchowej) – inspirująca rola księcia została wyrażona *explicite* w niemal każdej przywołanej pracy. Powstałe na jubileusz dzieła stanowią więc nie tylko świadectwo wysokiej kultury umysłowej tamtych czasów, widocznej zwłaszcza w kręgach Pedagogium Książęcego (Heinrich Kielmann) i bezpośredniego otoczenia księcia (Daniel Cramer), ale każą także dołożyć kolejne określenie do charakterystyki tego ponadprzeciętnego władcy. W kilku wydanych ostatnio publikacjach²⁸ ukazano kulturotwórcze aspekty działalności Filipa II – opisano go jako mecenasa artystów i uczonych, kolekcjonera sztuki, inspiratora przebudowy i powiększenia zamku książęcego w Szczecinie o skrzydło biblioteczne. Przywołane utwory upamiętniające stulecie reformacji przekonują jednak, że Filip II zasługuje dodatkowo na miano ważnego animatora życia literackiego w swoim księstwie.

Bibliografia

- Cramer D., *Emblema auff das erste evangelische JubelJahr. Tandem triumphat veritas*, Alten Stettin 1617.
- Curieuser Geschichts-Calender, Darinnen alles, was sich in Vor- und Hinter-Pommern von Ao. 1600. biss 1699 [...] begeben, kürztlich erzehlet wird, Stettin 1700.
- Entlauffener AblaßKramer und Helleuchtendes Evangelisches Liecht von Herrn Martino Luthern im 1517. Jahr in der Finsterniß des Bapsthums aus Gottes Wort angezündet und in einer Figur im ersten JubelJahr vorgebildet [et]c.: Im Jahr: IVbILate anIMIs gratIs, IVbILate Deo, Leipzig 1617.
- Entlauffener Ablaß-Kramer und Helleuchtendes Evangelisches Licht von Herren Martino Luthern im 1517. Jahr in der Finsternuß des Babstums auß Gottes Worth angezündet und in dieser Figur im ersten Jubel-Jahr vorgebildet, Alten Stettin 1617.

²⁸ M. Frankowska-Makała, *Książę pomorski Filip II – uczonec, kolekcjoner, mecenas*, w: *Metafora świata. Filip II jako władca i kolekcjoner*, t. 1, red. R. Zdero, Szczecin 2015, s. 13–51; R. Makała, *Sztuka w służbie książąt pomorskich w XVI i XVII wieku*, w: *Złoty wiek Pomorza. Sztuka na dworze książąt pomorskich w XVI i XVII w.*, red. R. Makała, Szczecin 2013, s. 32–40; R. Gaziński, *Księstwo Pomorskie w czasach Lubinusa*, w: *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze*, red. R. Skrycki, Szczecin 2013, s. 55, 74–78; zob. też L. Turek-Kwiatkowska, *Książę pomorski Filip II i Filip Hainhofer – miłośnicy sztuki*, w: *Filipa Hainhofera dziennik podróży, zawierający obrazki z Frankonii, Saksonii, Marchii Brandenburskiej i Pomorza w roku 1617*, tłum. i oprac. K. Gołda, Szczecin 2000 (= Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego, 9), s. 6–12.

- Feyrliche Begängnus des Hochpreißlichen Ersten Evangelischen JubelJahres/ wie daselbe Auff [...] Philippi II. Hertzogen zu Stettin Pommern [...] gnedigen Befehl und Christliche Anordnung/ in J. F. G. HauptStadt zu Alten Stettin (wie dann auch [...] im gantzen Lande) gehalten worden [...], Alten Stettin 1617.*
- Flood J.L., *Poets laureate in the Holy Roman Empire: a bio-bibliographical handbook*, Berlin 2006.
- Frankowska-Makała M., *Książę pomorski Filip II – uczyony, kolekcjoner, mecenas, w: Metafora świata. Filip II jako władca i kolekcjoner*, t. 1, red. R. Zdero, Szczecin 2015, s. 13–51.
- Friedeborn G., *Inus Plorans seu Carmen exequiale in solennem funerationem [...] Principis ac Domini, Dn. Barnimi [...] eius nominis XI. Ducis Stetini, Pomeraniae [...] Principis ac Domini sui olim clementissimi [...], [Stettin 1603].*
- Gaziński R., *Księstwo Pomorskie w czasach Lubinusa*, w: *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze*, red. R. Skrycki, Szczecin 2013, s. 45–80.
- Horst Ph., *Carmen seculare in festivitate Iubilea Evangelica Christiana: post Christum natum Anno M.DC.XVII. exeunte, post Lucem Evangelicam ex plus quam Cimmericis Antichristianismi tenebris B. Lutheri opera feliciter emergentem Centenario expleto*, Sedini 1617.
- Kielmann H., *Tetzelocramia. Das ist eine Lustige Comoedie von Johan Tetzels Ablaß Kram [...], Alten Stettin 1617.*
- Makała R., *Sztuka w służbie książąt pomorskich w XVI i XVII wieku*, w: *Złoty wiek Pomorza. Sztuka na dworze książąt pomorskich w XVI i XVII w.*, red. R. Makała, Szczecin 2013, s. 15–41.
- Natalis XLV. Illustrissimi Principis ac Domini. Dn. Philippi II. Ducis Stetini Pomeranorum Cassubiorum et Vandalorum, Principis Rugiae [...] etc. celebratus Votis Aulicorum et Subditorum [...], Sedini 1617.*
- Paffius C., *Cygnodracomachia, Hoc est, Pugna Cygnietdraconis, In Festivitate anni Jubilaej Evangelico-Lutherani primi, Carmine heroico conscripta, & in schola Stetinensi senatoria, coram frequenti Doctorum virorum consensu habita [...] Anno [...] M DC XVII. die 7. Novemb[is] [...], Stetini [1617].*
- Pitzan Ph., *Carmen seculare quo Illustrissimo Celsissimo ac Literatissimo Principi ac Domino, Dn. Philippo II [...] primam ecclesiarum Evangelicarum festivitatem Iubilaeam indicenti et celebranti Prid[ie] Kal[endas] Novembr[es] Anno MDCXVII ex humillima animi devotione*, w: *Feyrliche Begängnus [...]*, k. Aa₁–Bb_{1r}.
- Schmidt Ch., *Der Geküsste Papst. Ritual- und Zeremoniellparodien in Heinrich Kielmanns Tetzelocramia zum Reformationsjubiläum 1617 in Stettin*, [w:] *Reformatio Baltica. Kulturwirkungen der Reformation in den Metropolen des Ostseeraums*, hrsg. v. J.A. Steiger, Berlin–Boston 2017 (= Metropolis, 2), s. 475–489.
- Turek-Kwiatkowska L., *Książę pomorski Filip II i Filip Hainhofer – miłośnicy sztuki*, w: *Filipa Hainhofera dziennik podróży, zawierający obrazki z Frankonii, Saksonii,*

Marchii Brandenburgskiej i Pomorza w roku 1617, przeł. i oprac. K. Gołda, „Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego”, t. 9, Szczecin 2000, s. 6–12.

Unsere von Gottes gnaden Philipsen, Hertzogen zu Stettin Pommern, der Cassuben un[d] Wenden [...] Bevehl unnd Ordnung, welcher gestalt in unsern Fürstenthümen unnd Landen, das Christliche Evangelische Jubilaeum sol gehalten, unnd begangen werden, Alten Stettin 1617.

ABSTRAKT

W artykule omówiono przebieg uroczystych obchodów setnej rocznicy wystąpienia Marcina Lutra w księstwie szczecińskim, które zostały przygotowane w związku z ogłoszonym przez księcia Filipa II zarządzeniem w tej sprawie z 22 września 1617 roku. Jubileusz był obchodzony przez kilka dni jako święto religijne (30.10.–2.11.), a także w formie spotkań i odczytów literackich (3–5.11.). Autorami okolicznościowych utworów przygotowanych na obchody była kadra Pedagogium Książęcego (Christoph Hunichius, Heinrich Kielmann, Caspar Khol) oraz inni nauczyciele działający w księstwie (Caspar Paffius, Philipp Horst, Gregor Frideborn), a także inne osoby, które na tyle sprawnie władały piórem, że mogły odpowiedzieć na wezwanie księcia (Daniel Cramer, Philipp Pitzan). Artykuł omawia zachowane publikacje jubileuszowe i wskazuje na rolę księcia Filipa II jako animatora życia literackiego w księstwie szczecińskim.

LITERARY SETTING OF THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REFORMATION IN THE STETTIN/SZCZECIN DUCHY

ABSTRACT

The article presents the commemoration of the 100th anniversary of the speech of Martin Luther in the Duchy of Stettin; the event was organised by virtue of the edict signed on September 22nd, 1617 by Duke Philip II. The jubilee was celebrated for several days, first as religious holidays (October 30th – November 2nd) and later in the form of literary meetings and lectures (November 3–5). The authors of the texts were members of the Ducal *Paedagogium Stettin* (Christoph Hunichius, Heinrich Kielmann, Caspar Khol) and other teachers who worked in the Duchy (Caspar Paffius, Philipp Horst, Gregor Frideborn), as well as other people who were skillful enough to write something in response to the Duke's appeal (Daniel Cramer, Philipp Pitzan). The article presents the survived jubilee publications and emphasises the role of Duke Philip II as an animateur of literary life in the Stettin/Szczecin Duchy.